

A spanyol monarchia és a demokratikus átmenet felé vezető út

Lénárt András, doktorjelölt (SZTE-BTK, Történeti Intézet)

A spanyol uralkodóház napjainkban éli – a spanyolok szerint is – a modern demokrácia történetének legnagyobb válságát, az utóbbi 1-1,5 évben számos botrány robbant ki a család valamelyik tagjához kapcsolódóan. Előadásom részben kapcsolódik Zalai Anita előadásához; bár szükségesnek tartom a 30-as évekig visszanyúlni a téma kezdeteihez, mondandóm lényegi része az 50-es, 60-as, 70-es éveket érinti.

1931. április 14-én, a II. köztársaság kikiáltásakor XIII Alfonz elhagyja Spanyolországot. Első- és másodszülött fia (egyik súlyosan hemofiliás, másik süketnéma) kikerül a trónutódlási sorból, így, elméletileg harmadik fia, Juan lenne a következő spanyol király, amennyiben bekövetkezik a monarchia restaurációja. Juan fia, Juan Carlos (János Károly) 1938-ban születik meg. Eredetileg Juan Alfonso Carlos, de a második, nagyapjára utaló keresztnévét már gyermekkorában sem használták, tekintettel arra, hogy a francói Spanyolország Alfonzról rendkívül negatív véleménnyel volt. Don Juan alapvetően egyetértett a felkelők ügyével, többször is ajánlkozott, hogy önkéntesként részt vesz a polgárháborúban, de Franco ezt mindig elutasította, XIII Alfonz fiát távol akarta tartani.

Franco kiindulópontja, ahogyan ezt 1942-ben leírta levélben Don Juannak: szerinte a jelenlegi Spanyolország elutasítja a monarchista restaurációt, a királyság csak akkor lehetne újra Sp. o. államformája, ha a Katolikus Királyok idejéhez hasonlító autokratikus monarchia állna fel. A későbbiekben ez az álláspont módosul, de amikor a Caudillo nem akart egyértelműen fogalmazni a lehetséges utód kapcsán, akkor gyakran hivatkozott erre. Franco számos célzást tett arra, hogy Spanyolország jövőendő államformája a királyság lesz, de a konkrét személyről szóló döntést, aki majd elfoglalhatja a trónt, igyekezett a lehető legkésőbbre halasztani. Sőt, eleinte az sem volt biztos, hogy egyáltalán Bourbon restauráció következik be. Don Juan emigrációban tett nyilatkozatai, amelyekben a monarchia restaurációját sürgette, valamint a diktatúra rendszerét illető több kritikája (többek közt az 1945-ös Lausanne-i Kiáltvány) a vezető réteg számára egyértelművé tették, hogy nem Don Juan lesz a következő spanyol király; Franco szerint őt a külföldi liberális és szabadkőműves csoportok tartották kézben. Don Juan azonban a trónra készült, már a 40-es és 50-es években a trónra lépését diplomáciai úton előkészítő szakértői testülettel vette körbe magát, ehhez megszerezte az Opus Dei alapítója, Escrivá de Balaguer támogatását is. A körülötte lévők azonban „kettős ügynökök” voltak, minden lépéséről azonnal jelentettek Francónak. Nemzetközi fórumokon is népszerűsítette önmagát road showk keretében. Még ma sem teljesen egyértelmű a történészek számára, hogy Don Juan nem akarta vagy nem volt képes

felfogni azt, hogy a trón számára elérhetetlen. Mindkét lehetőséget alátámasztják levelezések, beszélgetések.

Carrero Blanco készítette elő az 1947-ben elfogadott Trónöröklési Törvényt, amely kinyilvánította, hogy Spanyolország államformája a királyság, de az államfői tisztséget Franco tölti be, utódját is ő maga fogja kijelölni, ez az utód pedig fel kell esküdjön a Nemzeti Mozgalom alapelveire. Ezzel próbálta a Caudillo lecsendesíteni a nyugati országokat, a rezsím monarchistáit, Don Juant, valamint elég homályosan fogalmazott ahhoz, hogy az antimonarchistákat (főleg a falangistákat) se haragítsa magára. Don Juan ezt a törvényt nem volt hajlandó elfogadni; valószínűleg ez volt az a pillanat, amikor ő végleg elzárta magát így a tróntól és ekkor merült fel először a Caudilloban az ötlet, hogy ki kellene hagyni egy generációt, vagyis Don Juan fia, János Károly lehet a megfelelő személy.

Don Juan egy leendő Bourbon-restauráció reményében megengedte, hogy 1948-tól fiát Spanyolországban tanítsák, abban reménykedve, tévesen, hogy ez egy lépés az ő saját trónralépése felé. Franco ezzel sakkban tarthatta Don Juant, valamint ügyelhetett arra, hogy János Károly oktatása a Nemzeti Mozgalom alapelveinek megfelelően történjen. A nyugati országok pedig láthatták, hogy változik a helyzet Spanyolországban, hiszen ott él a Bourbon herceg is. Az oktatás minden szintjén a Nemzeti Mozgalom, majd az Opus Dei hű emberei, egyben szaktekintélyei vették körül János Károlyt. A Caudillo a trónörökösnek kijáró Asturias Hercege címet senkinek sem engedte használni. A sajtóban a királyi család általában nem szerepelhetett, ha mégis, akkor egyértelművé tették, hogy cselekedetei Franco akaratának vannak alárendelve. János Károly jelenlétéhez azonban igyekeztek hozzászoktatni a spanyol társadalmat, az 50-es évektől kezdődően gyakran vett részt állami eseményeken, hol egyedül, hol a Caudillo társaságában.

Franco több vasat tartott a tűzben: Don Juannak nem mondta ki, hogy nincs esélye a trónra; ismét felbukkant Jaime (Don Juan süketnéma bátyja, aki korábban már lemondott a trónigényéről), és önmagának vagy fiainak igényelte a trónt, Franco pedig nem utasította el őket egyértelműen; valamint többször említette, hogy a polgárháborúban a karlisták felkelőknek tett szolgálatait talán azzal hálálhatná meg, hogy a királyi dinasztia tradicionalista ágából választana. Itt Javier lehetett volna esélyes, akinek a fia, Hugo a 60-as évek közepén még mindig egy lehetőségként merült fel. Sőt, amikor 1954-ben megszületett a Caudillo unokája, monarchista körökben elterjedt, hogy Franco tábornok talán saját uralkodói dinasztiát szeretne felállítani. Ezt a játékot Franco egészen a 60-as évek végéig üzte: nem tett egyértelmű kijelentéseket, csak sugallmazott, a trónkövetelők reménykedtek, a tábornok igyekezett fenntartani egy erőegyensúlyt. Az is felmerült, hogy a monarchia egy Franco által

kijelölt régenssel folytatódik, uralkodó nélkül. Az 50-es évektől hangzik el többször is a lehetősége Franco szájából és köreiből (csak lehetőség, nem egyértelmű kérés vagy igény), hogy Don Juan lemondhatna trónigényéről a fia, János Károly javára. Az ő esetében ugyanis, tekintve a taníttatását, talán nem fenyegetne a monarchia liberalizálódásának veszélye. Leginkább az erejét vesztett, de bizonyos területeken továbbra is befolyásos Falange hangoztatta véleménykülönbségét, ők magát a monarchiát utasították el, attól is féltek, hogy Franco a királyságba történő azonnali átmenetet készíti elő.

János Károly az 50-es évek közepétől gyakori díszvendég az egyház, az Opus Dei és a Nemzeti Mozgalom rendezvényein, valamint üzletemberek körében. Történelemből a kirendelt professzorok mellett maga Franco tábornok tartott neki különórákat a múltban a királyok által elkövetett hibákról és az ideális uralkodóról. Közben 1956-ban János Károly játék közben véletlenül lelőtte az öccsét, aki belehalt a sérüléseibe; ezt a többi trónkövetelő igyekezett felhasználni ellene, és ekkor átmenetileg előtérbe került Jaime fia, Alfonz, aki a Falange számára valamelyest elfogadhatóbb lett volna (el príncipe azul). Az Opus Dei emberei, élükön Carrero Blancoval és López Rodóval közben elkezdték kidolgozni azt a leendő organikus törvényt, amellyel végleg szentesítik a monarchiát és amelyben megszabják az uralkodó kötelezettségeit. Biztosan voltak abban, hogy János Károly, ellentétben apjával, felesküdné a Mozgalomra. A Mozgalom különböző frakciói egymás elleni harcukhoz is felhasználták János Károlyt, hol előtérbe, hol háttérbe tolva őt. János Károly a 60-as évektől egyre gyakrabban jelent meg a Caudillo és családja társaságában magánrendezvényeken is minisztériumokba vitték, hogy megismerje azok működését. Ugyanakkor továbbra sem használhatta a leendő trónörökösnek járó „Asturia hercege” titulust, mert ezzel elismerték volna, hogy apját, Don Juant illeti meg a trón, János Károly pedig az ő örököse. López Rodó és vezető opusdeisták váltak János Károly közeli barátaivá és tanácsadóivá, akik belföldön és külföldön (pl. a Wall Street üzletemberei körében) az ún. „operación píncipe” (a herceg hadművelet) keretében szereztek támogatókat a leendő új uralkodónak. Franco romló egészségi állapota azonban egyre égetőbbé tette a trónöröklés kérdését és az erre vonatkozó törvény elfogadását. 1965-ben Fraga Iribarne Tájékoztatási és Idegenforgalmi miniszter a Timesnak adott interjújában már elmondta, biztos benne, hogy Franco után János Károly vezeti majd Spanyolországot.

Don Juan személye egyre problémásabbá vált, belekeveredett Franco-ellenes összeesküvésekbe is, ezek nagy része azonban csak terv szintjén lezgett, de felvette a kapcsolatot a szocialistákkal, még a kommunistákkal és nacionalistákkal is. A görög királyi család (Juan Carlos feleségének, Zsófiának a családja) már egyre nyíltabban célzott rá, hogy

le kellene mondania trónigényéről a fia javára. 1965-ben azonban, mikor a fia több kérését sem teljesítette, egyértelművé vált don Juan számára, hogy a fia kikerült az irányítása alól és mostantól nem számíthat az együttműködésére, és valószínűleg át akar lépni az apján a trónöröklési sorban. Ezt nyíltan ki is mondta, árulónak is nevezte őt. Egyetlen reménye volt, hogy Franco anélkül hal meg, hogy egyértelműen megnevezné örökösét, és így az ellenzék, valamint a hadsereg (szerinte) őt ültetné trónra. Ma is sokan tartják úgy, hogy a machinációkban a politikusok mellett Zsófiának is vezető szerepe volt, aki baráti viszonyt ápolt Francoval és feleségével, külföldön agresszíven reagált a Franco-ellenes szólamokra, férjét pedig még a 60-as években is rá akarta venni, hogy használja a Viva Franco felkiáltást (ami akkoriban már nem is volt divat). Közben János Károlyi is bizalmas kapcsolatba került Francoval, ő maga mondta el később, hogy apa-fia viszony alakult ki közöttük.

Az 1967-es az Állam Organikus törvénye megerősítette, hogy Spanyolország államformája a monarchia, 1969-ben a Cortes ratifikálta János Károlyt a trón örököséként, ő pedig felesküdött a Nemzeti Mozgalom alapelveire. Beszédében kifejtette, hogy a polgárháború győzteseinek királya lesz ... szemben apja elhíresült mondatával, aki minden spanyol királya akart lenni. Don Juan beleegyezését nem kérte a fia. Mindezek miatt az ellenzéki csoportok János Károly leendő pozícióba kerülését szégyennek, komolytalannak nevezték, őt magát pedig a diktátor papírmásé királyának. János Károly trónralépéséig a Spanyolország Hercege címet viselte, ez új megnevezés, az Opus Dei kreálta annak érdekében, hogy elhatárolódjanak az előző monarchiától. Ezzel meg is törték a Bourbon dinasztia kontinuitását. János Károly beszédeiben megjelent a francói szóhasználat egy része, mint a „közös ellenségeink”, valamint még közelebbivé vált a kapcsolata Francóval, és deklarálta, hogy a monarchiát csak mint a Franco-rendszer egyenes folytatását tudja elképzelni, ezt pedig a Nemzeti Mozgalom fogja szavatolni. Azonban még ekkor is a Mozgalom merev (bunker) csoportjai, valamint Franco közvetlen köre (felesége, veje, tanácsadói) ellene voltak az opusdeisták és a liberálisabb kör által támogatott leendő királynak, ezek továbbra is fenntartották a bizonytalanságot. A legesélyesebb számukra Alfonz, a kék herceg volt, aki esélyei növelése érdekében szintén Franco közelében tartózkodott, befolyásos falangista politikusokkal, Franco feleségével és vejével került baráti kapcsolatba, majd feleségül vette Franco unokáját. Az ifjú párt Franco környezetében leendő királyi párnak kijáró tisztelettel kezelték, ellentétben János Károlyval és Zsófiával ... ezzel felmerült a reális veszélye annak, hogy végül mégsem János Károly kerül trónra. Bár valóban a rezsim folytatásaként tekintett a leendő monarchiára, János Károly és az őt támogatók célja az volt, hogy demokratikus fordulatot hajtanak majd végre, mindezt a francóista Cortes által

szentesített törvények segítségével és csak akkor, ha nem fenyeget a merev csoportok fegyveres ellenszegülése (ezt a kitételel először Nixon tanácsolta neki 1971-ben). Ez megnyugtatta a külföldet, de aggasztotta a bunker csoportot és Franco családját is. Franco terve az volt, hogy János Károly egy szimbolikus államfő lesz, helyette a valódi irányítást a kormányfő végzi, Carrero Blanco (utóbbi bizalmasan már jelezte János Károlynak, hogy Franco halála után nem kívánja betölteni tovább ezt a pozíciót; 1973-as halála azonban mindent eldöntött). A 70-es évek elején különböző okok miatt a rezsim nyitást szorgalmazó csoportjai háttérbe kerültek, főszerepet kapott az inmovilista kör, így sokkal nehezebben tudott manőverezni mind a herceg, mind a demokratikus lépéseket előkészítők. 1974-ben és 75-ben, amikor Franco többször is döntésképtelenné vált kórházi kezelése miatt, János Károly átmenetileg átvette az államfői tisztséget. Ekkor már tanácsadókon keresztül felvette a kapcsolatot a szakszervezetekkel és az ellenzéki erőkkal is. 1975 november 22-én lett a korábban elfogadott törvények értelmében Spanyolország királya, felesküdve a Nemzeti Mozgalom alapelveire; apja, Don Juan csak 1977-ben mondott le fia javára a trónról; ez csak egy utólagos, szimbolikus tett volt, amikor már látta, hogy a helyzet megváltoztathatatlan, ugyanakkor megbizonyosodott róla, hogy elindult a demokratizálódási folyamat. Franco politikai végrendeletében arra kérte a spanyol népet, hogy János Károlyt ugyanúgy szeresse és támogassa mint eddig őt. Az új király pedig egy kiélezett helyzetben, bizonyos személyeket félreállítva, a megfelelő politikusokat pedig pozícióba helyezve, elindította a demokratikus átmenetet, ami a Politikai Reform Törvényét, majd szabad választásokat és alkotmányt hozott Spanyolország életébe.

A demokratikus átmenettől kezdve egészen máig János Károly számos alkalommal tanúbizonyságot tett arról, hogy a demokrácia híve (pl. az 1981 február 21-i Tejero-féle puccskísérletben nem állt a lázadó katonák oldalára), ugyanakkor taníttatásának és trónra lépésének körülményei, és az elmúlt évek botrányai ismét felszínre hozták sokakban azt a vélekedést, hogy ő valójában Franco utódja. János Károly segítségével lezárult a Franco-rendszer, de személye egyre több spanyol szemében hídát képez a diktatúra és a jelenkor között. Ha nem is a monarchia köztársasággá válása, de legalább egy generációváltás (János Károly lemondása Fülöp javára) gyakori beszédtemává vált, és a maihoz hasonló mértékű monarchia-ellenes hangulat a demokrácia történetében nem volt még Spanyolországban.